

Чернявська Л.,
мол. наук. співроб., НЮБ НБУВ

В УКРАЇНІ ПРИЙНЯТО ОКРЕМІ ВАЖЛИВІ ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ, ЩО ПОКРАЩУЮТЬ СТАН ДОТРИМАННЯ ПРАВ ДИТИНИ

Опубліковано: Чернявська Л. В Україні прийнято окремі важливі законодавчі акти, що покращують стан дотримання прав дитини // Громадська думка про правотворення. 2023. № 3.

Одним з основних компонентів державної політики України у сфері захисту дитинства є удосконалення нормативно-правової бази, у тому числі, імплементація норм міжнародного права. Конвенція ООН про права дитини, яка є основним документом, що визначає правові стандарти у сфері захисту прав дитини, була ратифікована Україною ще 27 лютого 1991 р. і набула чинності 27 вересня 1991 р. Статтею 3 Конвенції ООН про права дитини передбачено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Ратифікувавши Конвенцію в 1991 р., Україна взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення та захисту прав та найкращих інтересів дітей. Це зобов'язання у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, юстиції та ін.

Національне законодавство також відображає принцип пріоритетності прав та інтересів дитини, зокрема, ст. 7 Сімейного кодексу України закріплено, що дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини.

При цьому Закон України «Про охорону дитинства» визначає, що забезпечення найкращих інтересів дитини – дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити.

Останнім часом в Україні прийнято низку законодавчих актів, спрямованих на забезпечення прав дітей.

Так, 2 січня 2023 р. український парламент доповнив КПК України нормами щодо захисту прав та законних інтересів дитини у разі затримання або тримання під вартою її батьків або інших законних представників. І вже 5

лютого набрав чинності Закон України № 2858-ІХ «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо захисту прав та законних інтересів дитини у разі затримання або тримання під вартою її батьків або інших законних представників».

Необхідність внесених змін пояснюється тим, що положення законодавства у сфері охорони дитинства не узгоджуються з нормами кримінального процесуального законодавства, якими у своїй діяльності керуються представники правоохоронних органів та суд. Так, затримання особи можливе за наявності відповідної ухвали слідчого судді, суду або в передбачених КПК України випадках без неї (статті 207, 208 КПК України).

Проте жодна з таких процедур не передбачає обов'язку службових осіб, уповноважених на затримання особи, слідчого, прокурора інформувати органи опіки та піклування про дитину, яка внаслідок таких процесуальних дій залишилася без догляду та піклування батьків.

Зміни до ст. 191, 194, 213, 508, 583, 584 КПК спрямовані на всебічне врахування та неуклібне дотримання прав та інтересів дитини, яка перебуває на утриманні особи, щодо якої вже застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Зокрема, Законом України № 2858-ІХ встановлено, що в разі наявності на утриманні затриманої особи або особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, особи, стосовно якої слідчим суддею розглядається клопотання про застосування тимчасового чи екстрадиційного арешту, дитини, яка залишилася (може залишитися) без батьківського піклування, уповноважена службова особа або прокурор (за зобов'язанням слідчого судді), відповідно, зобов'язані негайно повідомити уповноважений підрозділ органів Національної поліції та орган опіки та піклування за місцем перебування такої дитини про факт залишення дитини без батьківського піклування для вжиття невідкладних заходів щодо тимчасового влаштування дитини.

Уповноважена службова особа, яка затримала особу на підставі ухвали слідчого судді, суду, також зобов'язана негайно повідомити зазначені вище державні органи про факт залишення дитини без батьківського піклування та необхідність вжиття невідкладних заходів щодо тимчасового влаштування дитини. Відомості про дату й точний час (година та хвилини) повідомлення відповідних органів зазначаються в протоколі затримання.

Якщо під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий суддя, суд встановить, що у зв'язку з застосуванням зазначеного запобіжного заходу дитина, яка перебуває на утриманні підозрюваного, обвинуваченого, залишиться без батьківського піклування, слідчий суддя, суд зобов'язує прокурора повідомити уповноважений підрозділ органів Національної поліції та орган опіки та піклування за місцем перебування такої дитини про факт залишення дитини без батьківського піклування для вжиття невідкладних заходів щодо тимчасового

влаштування дитини, відомості про що зазначаються в ухвалі про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Орган опіки та піклування невідкладно після тимчасового влаштування дитини, залишеної без батьківського піклування, інформує слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд про місце проживання (перебування) дитини. Після отримання такої інформації слідчий, прокурор невідкладно повідомляє про це підозрюваного, обвинуваченого.

Ще однією важливою законодавчою ініціативою, спрямованою на забезпечення захисту прав дитини, є реєстрація 3 лютого 2023 р. у Верховній Раді України проєкту Закону № 8416 «Про внесення змін до ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо запровадження обов'язкової спеціалізації суддів із розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин і стосуються захисту прав та законних інтересів дітей, у місцевих загальних судах та апеляційних судах».

Автори цієї законодавчої ініціативи народні депутати А. Славицька та В. Гнатенко зазначають, що чинне законодавство не містить обов'язкової спеціалізації суддів у справах дітей (за винятком кримінальної юрисдикції). Такі справи у більшості судів розподіляються в загальному порядку. Однак більшість правових питань у сімейних правовідносинах підлягають детальному вивченню та потребують певних (спеціальних) знань та досвіду для правильного вирішення спору та застосування норм права.

Крім того, як зазначається в пояснювальній записці до законопроєкту, на практиці, судами досить часто не застосовується положення ст. 7 Європейської конвенції про здійснення прав дітей, яка визначає, що під час розгляду справ, що стосуються дитини, судовий орган має діяти швидко для уникнення будь-яких невинуватених зволікань, а швидке виконання прийнятих рішень повинно бути забезпечене відповідною процедурою. Це негативно позначається на врахуванні прав та інтересів дітей у сімейних спорах. У зв'язку з цим, автори законодавчої ініціативи пропонують запровадити спеціалізацію суддів із розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин і стосуються захисту прав та законних інтересів дітей.

Народні депутати пропонують внести зміни до ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до яких встановити, що у місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із розгляду справ, що виникають із сімейних правовідносин і стосуються захисту прав та законних інтересів дітей.

Також запропоновано встановити, що суддею, уповноваженим здійснювати розгляд таких справ, може бути обрано суддю із найбільшим серед суддів цього суду досвідом здійснення вказаної категорії справ і високими морально-діловими та професійними якостями.

У разі прийняття Закон набере чинності з дня, наступного за днем його опублікування. Наразі законопроєкт опрацьовується в Комітеті з питань правової політики ВРУ.

Утім, юристи зазначають, що доволі широке визначення спеціалізації може призвести до ситуації, коли на такого суддю розподілятимуть усі справи, у яких фігурують неповнолітні, – від кредитних до спадкових спорів.

О. Сібірцева, голова Комітету Асоціації правників України з цивільного, сімейного та спадкового права, зазначає, що найпоширенішими категоріями спорів, що стосуються прав та інтересів дітей, є визначення місця проживання дитини з одним із батьків; усунення перешкод у вихованні дитини та встановлення способів участі у її вихованні (графіку зустрічей); позбавлення батьківських прав.

Вона підкреслює, що з'ясування думки дитини у судових спорах, які стосуються її життя, є нагальним та обов'язковим. З приводу зазначеного міститься безліч посилань у міжнародному та національному законодавстві, практиці ЄСПЛ та національних судів.

При цьому національний досвід надає широкий інструментарій для вказаного: шляхом звернення до психолога, експерта, суду.

Проте, зазначає О. Сібірцева, важливо враховувати, що будь-яке з'ясування думки дитини має передусім на меті захист її прав та інтересів, а тому має відбуватися за максимально комфортних та антистресових умов.

28 липня 2022 р. Верховна Рада України прийняла в цілому проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування функцій органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дітей у зв'язку з утворенням Державної служби України у справах дітей (№ 7087). Документ передано на підпис Президенту. Законопроєкт має на меті вдосконалити регулювання діяльності Державної служби України у справах дітей і посилити роль виконкомів територіальних громад як органів опіки та піклування.

Документ, зокрема, вносить зміни до Закону України «Про місцеве самоврядування», Сімейного та Цивільного кодексів щодо визначення повноважень виконавчих органів місцевого самоврядування як органів опіки та піклування.

Крім цього, Закон передбачає внесення змін до Цивільного процесуального кодексу з метою унормування питань щодо усиновлення дитини, Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» – щодо розподілу повноважень у сфері захисту прав дітей, пов'язаного із децентралізацією влади, та посилення участі органів прокуратури у забезпеченні прав та інтересів дитини.

Депутати переконані, що ухвалення цього документа і його реалізація сприятимуть активізації діяльності виконкомів міських, сільських та селищних рад щодо забезпечення прав дітей, які проживають у відповідних населених пунктах або походять із них.

Закон закріплює правовий статус та повноваження Державної служби України у справах дітей-центрального органу виконавчої влади, що забезпечуватиме і формування, і реалізацію державної політики у сфері

усиновлення та захисту прав дітей. Крім того, Законом встановлюється повноваження Державної служби України у справах дітей щодо здійснення контролю за діяльністю служб у справах дітей. Запровадження такого контролю є актуальним та необхідним в умовах, коли в країні утворено чимало нових територіальних громад, які мають забезпечити ефективне функціонування служб у справах дітей.

Також Закон передбачає скорочення терміну судового розгляду справ про усиновлення та скасування участі присяжних у таких справах. Ці нововведення мають спростити та прискорити судову процедуру усиновлення, щоб кожна дитина мала можливість якнайшвидше потрапити в родину.

Крім того, запроваджується участь прокурора у справах про позбавлення батьківських прав, відібрання дитини, усиновлення дитини. Пропозиція обумовлена тим, що в умовах, коли вирішується питання про забезпечення безпечних умов для проживання та виховання дитини, державою мають бути гарантовані в першу чергу найкращі інтереси дитини.

Як відомо, Верховна Рада України пропонує створити в Україні реєстр дітей, які потребують реінтеграції та поновлення прав через воєнні дії і збройні конфлікти. Відповідний законопроект № 7231 парламент ухвалив у першому читанні 14 квітня.

На думку голови партії «Слуга народу» О. Шуляк, законопроект № 7087 дасть змогу забезпечити захист прав дітей та їхніх інтересів в умовах повномасштабної війни на місцевому, субрегіональному та державному рівнях.

Передбачається, що відтепер виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад будуть органами опіки та піклування і будуть уповноважені на захист прав і законних інтересів дітей. А служба у справах дітей буде окремим підрозділом місцевих рад. Також у питаннях захисту прав дітей тепер братиме активну участь прокуратура: прокурор обов'язково має бути під час розгляду судом справ про позбавлення батьківських прав, відібрання дитини, а також про усиновлення дитини і має забезпечувати захист прав малолітньої або неповнолітньої особи, зазначила О. Шуляк.

Окрім того, до категорії дітей, позбавлених батьківського піклування, відноситимуть дітей, батьки яких не виконують свої обов'язки з виховання через перебування в зоні бойових дій або в тимчасовій окупації, які є військовополоненими, або зниклими безвісти.

Також законопроектом № 7087 була змінена процедура усиновлення.

Нововведення щодо скорочення строків розгляду справ про усиновлення в суді експерти вважають позитивним. Зокрема тепер у справах про усиновлення не буде підготовчого засідання, строк підготовчого провадження замість 60 днів скоротили до 5, а строк подання апеляційної скарги скоротили з 30 до 10 днів. Однак через недоукомплектованість судів, що призводить до порушення строків розгляду всіх категорій справ, зокрема аналітикиня Фондації DEJURE К. Грищенко має сумніви, що справи про усиновлення в таких умовах розглядатимуть без затримок.

К. Грищенко також критично ставиться до запровадженої цим Законом участі прокурорів, які представлятимуть інтереси дитини у справах про усиновлення (а також в справах про позбавлення батьківських прав та про відібрання дитини). Це, на її думку, суперечить Конституції, яка не дозволяє прокуратурі представляти в суді інтереси людини. Для цього існує інститут адвокатури. Також надання подібних повноважень прокурорам неодноразово критикувала Венеційська комісія.

А от усунення присяжних суддів зі справ про усиновлення аналітикиня вважає цілком раціональним кроком, який може позитивно вплинути на розгляд цих справ у суді. Зокрема, зменшити ризик зволікання з розглядом справ. Але законодавець не врегулював, у який спосіб слід завершити розгляд справ про усиновлення, який вже розпочався за участі присяжних.

На те, що участь присяжних у справах про усиновлення призводить до зволікання із судовим розглядом таких справ, звертає увагу й суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Г. Коломієць. Вона відзначила, що законопроект № 7087 суттєво полегшить і пришвидшить процес розгляду справ про усиновлення. Разом із цим Г. Коломієць звертає увагу на нерегульованість механізму участі прокурора в зазначених справах.

Сьогодні надзвичайно актуальним є аналіз міжнародного і національного законодавства на предмет відповідності новим викликам, які з'явилися у сфері захисту прав дитини у зв'язку з війною. Адже з'явилися нові категорії дітей, які постраждали від війни, що вимагає перегляду профільного законодавства та, зокрема, ст. 30-1 Закону України «Про охорону дитинства», яка визначає поняття дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Актуальною є проблема залучення дітей до участі в збройних конфліктах, яка регулюється нормами Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах та вимагає притягнення до кримінальної відповідальності за втягнення дітей до таких дій.

Окрім того, у зв'язку з масовим переміщенням дітей, через запровадження спрощеної процедури перетину кордону, розлучення з батьками, втратою зв'язку з рідними, необхідним є врегулювання внутрішньо сімейних відносин. Саме тому виникає потреба у перегляді норм Сімейного кодексу України на предмет достатності нормативно-правового регулювання.

У нинішніх складних умовах Україна докладає усіх зусиль щодо захисту та відновлення прав дітей. Зокрема шляхом удосконалення законодавства у сфері захисту прав дітей.

Україна вивчає кращий світовий досвід у сфері захисту прав дитини. Зокрема, Національною школою суддів України у співпраці з Дитячим фондом ООН в Україні (UNICEF) у 2022 р. була проведена низка заходів для суддів та адвокатів за тематикою: «Психологічні особливості дитини у контакті з законом», «Захист прав та інтересів дитини у системі правосуддя», «Особливості допиту та опитування дитини різного процесуального статусу: правовий та психологічний аспект», «Сімейні справи, де зачіпаються права

дітей» (цивільний аспект), «Обрання запобіжних заходів та призначення покарання для неповнолітніх», «Адміністративна відповідальність неповнолітніх», «Модель Барнахус для дітей, що постраждали чи стали свідками насильства» та «Відновні підходи у здійсненні правосуддя для дітей».

Спільно з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) в Україні підготовлено та проведено сім вебінарів для суддів та адвокатів з питань правосуддя щодо неповнолітніх:

- «Психологічні особливості дитини у контакті із законом»;
- «Захист прав та найкращих інтересів дитини у системі правосуддя»;
- «Особливості допиту та опитування дитини різного процесуального статусу»;
- «Сімейні справи та права дитини: цивільний аспект»;
- «Обрання запобіжних заходів та призначення покарання для неповнолітніх»;
- «Адміністративна відповідальність неповнолітніх».

Проте в умовах воєнного конфлікту повноцінно забезпечити права дитини, гарантовані Конвенцією ООН, майже неможливо. Війна щодня негативно впливає на права та інтереси понад 7,5 млн дітей України. Сьогодні в Україні права дітей на життя і здоров'я, передбачені статтею 6 Конвенції ООН про права дитини, постійно зазнають порушення з боку РФ. До того ж порушується право дітей на медичне обслуговування та медичну допомогу, передбачене ст. 24 Конвенції ООН про права дитини, та право дітей на освіту, що передбачене ст. ст. 28, 29 цієї ж Конвенції. Діти стикнулися з порушенням їхніх прав на захист від насильства, на виховання обома батьками, громадянство, права знати своїх батьків та мати власну індивідуальність та ін.

Станом на 4 лютого 2023 р. більше ніж 1379 дітей постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ. За офіційною інформацією ювенальних прокурорів 460 дітей загинуло та понад 919 отримали поранення різного ступеня тяжкості.

Як наголосив Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінець, сьогодні державі дуже важливо, аби українські діти відчували, що в Україні та за її межами їхні права є повністю захищеними. Саме це може покращити їхнє майбутнє та зробити безпечним сьогоднішня.

На сайті Уповноваженого Верховної Ради України є розділ «Права дитини», де кожен має змогу скористатись інформацією, як діяти в умовах перебування на території України, як діяти в умовах перебування за межами на території України. Також створено портал «Діти війни», який надає актуальну та зведену інформацію про дітей, які постраждали внаслідок війни Російської Федерації проти України (загиблі, поранені, зниклі безвісти, депортовані), та тих, кого вдалося розшукати і врятувати. Удосконалено алгоритм роботи працівників ювенальної превенції в умовах дії правового режиму воєнного стану, їх взаємодії з іншими суб'єктами забезпечення та захисту прав дітей. Окрему увагу приділено забезпеченню та захисту прав дітей на деокупованих

територіях, питанням щодо дій поліцейських під час розшуку дітей, які зникли безвісти, особливостей спілкування з дітьми, виявлення дітей, які залишились без батьківського піклування.

Одним із проєктів, реалізованих в Україні спільно з програмою захисту дітей Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) у роботі з неповнолітніми, які постраждали від насильства або були свідками цього злочину, є Барнахус. Барнахус – це безпечне середовище для дітей, де спільно працюють спеціалісти різних сфер, надаючи необхідну підтримку дитині, що стала свідком або постраждала від насильства. Ідеться у першу чергу про психологічну, медичну, соціальну і юридичну підтримку. Разом із цим, спеціалісти центру сприяють правосуддю, дружньому до дитини, – створюють максимально нетравматичне середовище, у якому дитина може надати повну інформацію, необхідну для розслідування. Це особливо актуально під час війни.

За словами заступника міністра юстиції О. Банчука, на сьогодні проєкт вже впроваджено у Вінницькій, Тернопільській, Чернівецькій областях, а також у Миколаєві та Києві. З регіонів постійно надходять заявки на поширення цього проєкту.

З огляду на війну в країні та велику кількість постраждалих від неї, завдяки підтримці ЮНІСЕФ у центрах Барнахус було залучено додаткову посаду психолога, який забезпечує проведення індивідуальних занять для дітей та опікунів, які потребують спеціалізованої психологічної допомоги, супровід після судового процесу та надає спеціалізовану психологічну індивідуальну або групову підтримку дітям та вихователям, які потребують спеціалізованої психологічної підтримки після стресових подій поза межами судового процесу.

О. Банчук висловив сподівання, що за допомогою ЮНІСЕФ проєкт буде реалізовано в кожному регіоні України. Особливо актуально створення таких центрів у деокупованих та прифронтових регіонах, куди доставляється дуже велика кількість поранених та постраждалих від війни дітей (Дніпро, Полтава), звісно, з подальшим наданням у таких центрах психологічної допомоги. Допомога ЮНІСЕФ також необхідна для підтримки функціонування реєстру психологів; підготовки Національної стратегії створення системи юстиції та захисту прав дітей на наступні п'ять років; створення вебресурсу з правосуддя щодо неповнолітніх; реалізації проєкту щодо запровадження медіації в цивільних справах щодо дітей.

Проєкт медіації активно розглядається координаційним центром з надання безоплатної правової допомоги, які також входять до системи органів Міністерства юстиції. Цей проєкт мусить розгрузити систему судів та отримати можливість вирішення певної кількості справ мирним шляхом.

В Україні вже багато зроблено в реформуванні системи правосуддя щодо неповнолітніх, однак законодавча база потребує вдосконалення, щоб задовольняти потреби і забезпечувати захист прав дітей-жертв та свідків, а також інших дітей, які контактують із законом. О. Банчук акцентує увагу на

необхідності вдосконалення законодавства для посилення захисту прав дітей у цивільних провадженнях, зокрема скорочення часу на розгляд справ щодо дітей.

В Україні також приділяється увага вдосконаленню законодавства, пов'язаного з участю дітей у судових провадженнях. Зокрема з 2020 р. на теренах Рівненської області реалізується пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення». За цей час Рівненщина здобула майже два десятки успішних кейсів, де було реалізовано підхід відновного правосуддя, набуто практичний досвід ефективної організації та проведення медіації. Разом із тим фахівцям Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Рівненській області вдалось суттєво розширити коло партнерів, що залучаються до реалізації Програми. Налагоджено співпрацю з представниками різних служб, громадських організацій, психологами. Зокрема до реалізації програми відновного правосуддя для неповнолітніх відтепер долучатимуться ювенальні поліцейські.

Представник Уповноваженого з дотримання прав дитини та сім'ї А. Філіпішина вважає, що порушення основоположного права дітей на життя і здоров'я є неприпустимим злочином, що потребує застосування ефективних юридичних процедур розслідування та покарання. Вона також вважає доцільним проведення аналізу міжнародних актів на їхню достатність та ефективність для застосування у захисті прав дитини. І акцентує на необхідності спрямування уваги на проблеми, які виникають із забезпеченням прав дітей не тільки в умовах війни, а й у післявоєнний період.

Ще одним дуже важливим позитивним кроком, спрямованим на захист прав дітей в Україні в умовах війни, на думку адвокатки, юристки Amber Law Company К. Дробязко, стало утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану. Координаційний штаб є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, який створено для сприяння координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану. Держава завдяки уповноваженим членам складу Координаційного штабу здійснює гідну підтримку та захист прав дітей в умовах воєнного стану. Про це свідчить прийняття Кабінетом Міністрів України низки постанов, наприклад таких, як постанова Кабінету Міністрів України від 23.08.2022 р. № 940 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо удосконалення механізму проведення евакуації» та ін.

За час роботи Координаційного штабу було прийнято узгоджені рішення щодо визначення завдань державних органів, залучених до вирішення питань реалізації політики щодо захисту прав дитини. Здійснено евакуацію дітей з небезпечних територій та проведено координацію їх безпечного переміщення до місць тимчасового влаштування, скоординовано роботу із задоволення

потреб евакуйованих дітей. Забезпечено облік дітей, які виїхали на безпечну територію.

Крім того, для захисту прав дітей сьогодні надзвичайно актуально запровадження загальнонаціональної програми «Дитина не сама». Програму запроваджено Офісом Президента України спільно з Дитячим фондом ООН UNICEF Ukraine та Міністерством соціальної політики, і вона являє собою інтернет-ресурс (чат-бот) із допомоги дітям у воєнний час.

Завдяки чат-боту «Дитина не сама» кожен громадянин України може отримати відповідь на будь-які питання з приводу тимчасового прихистку дитини у сім'ю, пошуку дитини, яка загубилася; а також кожна небайдужа людина може повідомити про відомі їй випадки перебування дитини без нагляду. Крім того, на цьому ресурсі розміщено багато корисної інформації для осіб, не обізнаних у тому, як можна захистити права дітей в умовах воєнного стану. Також у боті є вкладення для подання заяви громадянами України та іноземними організаціями, які бажають тимчасово прихистити дитину або групи українських дітей.

Як зазначила радниця-уповноважена Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Д. Герасимчук, чат-бот «Дитина не сама» було створено ще й для того, щоб небайдужі українці могли усиновити дітей, які перебувають у закладах інституційного догляду. За три місяці існування ресурсу подано майже 20 тис. заяв від українських родин на тимчасове влаштування дітей. Серед них подали розширену заяву 5 тис. родин, які підтвердили своє бажання тимчасово прихистити дитину.

З вересня на порталі «Дія» запрацювала нова послуга – усиновлення: реєстрація кандидатом. Тепер українці, які хочуть усиновити дитину, можуть подати заяву онлайн. Раніше ця послуга була доступною тільки офлайн. Українці, які хочуть усиновити дитину, повинні були збирати багато паперових документів та стояти у чергах. Як наголосив глава Мінцифри М. Федоров, у «Дії» цю послугу можна буде отримати просто та зручно, без зайвої бюрократії.

За ініціативою Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану Міністерство соціальної політики розробляє зміни до порядку усиновлення дітей. Пропоновані зміни мають дати чіткі, зрозумілі і, найголовніше, закріплені законодавчо норми щодо особливостей усиновлення під час дії воєнного стану для реалізації права дитини на виховання в сім'ї, та водночас запровадити запобіжники до будь-яких незаконних дій відносно дітей.

Тому за підтримки проєкту «Супровід урядових реформ в Україні» (@Support to Ukraine's Reforms for Governance) була створена експертна група, до якої увійшли представники Міністерства соціальної політики, Уповноваженого Президента України з питань захисту прав дитини та дитячої реабілітації, Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, експерти проєкту SURGe та незалежні експерти, які мають досвід роботи з усиновленням, зокрема Л. Волинець та Л. Балім.

Держава попри повномасштабну війну продовжує посилювати сімейні форми виховання. Таке нововведення особливо актуальне у зв'язку з інтеграцією України в ЄС. Про важливість посилення сімейних форм виховання та відмови від виховання дітей в інтернатних закладах на початку лютого 2023 р. заявила О. Зеленська: «Однією з умов для вступу в ЄС для нас є відмова від дитбудинків. Їх має замінити родинне виховання. Як і багато країн Центральної та Східної Європи, Україна успадкувала систему великих інтернатних закладів для дітей і дорослих. Це пережиток радянської системи. Практично всі держави – наші сусіди пройшли цей шлях під час набуття членства у Європейському Союзі. Тож сьогодні ми маємо приклади кращих практик, розуміємо, які кроки були успішними».

Однак, як зазначають у Фундації DEJURE, для цього слід вдосконалити українську процедуру усиновлення.

Однією з проблем є те, що українські суди не розглядають справи, пов'язані з правами та інтересами дітей, першочергово. Через це багато справ розглядаються досить довго. Для дітей, особливо тих, які чекають на сім'ю і проживають в інтернатах, додаткові місяці очікування – це безповоротно втрачений час повноцінного розвитку і зростання в атмосфері безпеки та любові. Тому ці зміни в закон необхідні, потрібно зобов'язати суд розглядати справи про права та інтереси дітей першочергово. Аналогічні норми зустрічаються і в країнах Європи.

Експерти також наголошують на важливості запровадження обов'язкової спеціалізації суддів для створення ефективного захисту найкращих інтересів дитини під час судових розглядів.

22 березня 2022 р. Постановою КМУ № 349 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану» внесено зміни до Положення про дитячий будинок сімейного типу, затвердженого Постановою КМУ від 26 квітня 2002 р. № 564 та Положення про прийомну сім'ю, затвердженого Постановою КМУ від 26 квітня 2002 р. № 565, відповідно, передбачено, що під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану до дитячого будинку сімейного типу та у прийомні сім'ї можуть влаштуватися діти, які залишилися без батьківського піклування, на умовах тимчасового влаштування в межах передбаченої граничної чисельності дітей у дитячому будинку сімейного типу та у прийомній сім'ї, відповідно. Також Постановою доповнено Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затверджений Постановою КМУ від 24 вересня 2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» розділом «Особливості влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, у тому числі дітей, розлучених із сім'єю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану», яким, зокрема, передбачено також

тимчасове влаштування дітей до функціонуючих прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

Дітям на період дії воєнного стану забезпечено умови для здобуття освіти в безпечних умовах, зокрема дистанційно.

Війна оголила вразливі сторони існуючої системи захисту дітей в Україні щодо її спроможності захистити дітей у кризових та надзвичайних ситуаціях. Деякі законодавчі ініціативи викликають дискусії в середовищі правників.

Так, доцент кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ М. Акімов звертає увагу на проблемні моменти внесення до КК України змін і доповнень. Так, на його думку, законопроект реєстр. № 7511 від 1 липня 2022 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за зґвалтування та сексуальне насильство дітей» покликаний, на думку розробника, удосконалити правове забезпечення протидії злочинам проти статевої свободи та недоторканності дітей і посилити їх кримінально-правову охорону від зґвалтування та від сексуального насильства, що спричинило смерть, в умовах воєнного стану зокрема. Проте його детальне вивчення засвідчує не тільки сумнівний (з точки зору доцільності) характер запропонованих змін до КК України, але і те, що ці зміни суперечать чинному законодавству.

Сьогодні очевидним є запит на підвищення ефективності управління системою захисту дітей через відсутність єдиного відповідального органу державної влади за захист дітей – органу-координатора взаємодії, прийняття рішень та обміну інформацією між усіма суб'єктами – надавачами послуг для організації комплексної допомоги дитині та її сім'ї та оптимізації ресурсів системи.

Поточна державна політика у сфері захисту прав дітей має характерні недоліки, пов'язані з несистемною, фрагментарною сімейною політикою, що формується без урахування всеохоплюючих, достовірних, дезагрегованих даних щодо наявності сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, оцінки ефективності надання ним соціальних послуг. Відсутність чіткого розподілу та виконання органами влади і місцевого самоврядування своїх повноважень, складнощі з забезпеченням в умовах воєнного стану у повному обсязі захисту прав кожної дитини, поставило під загрозу демографічне майбутнє України.

Набуття Україною статусу кандидата на вступ до ЄС породжує як можливості для налагодження тісної взаємодії між органами захисту прав дітей, так і виклики, пов'язані з вірогідністю інтеграції українських дітей у суспільство приймаючих країн та не повернення до України. Такий фактор спонукає до перегляду та модернізації існуючої системи забезпечення захисту прав дітей в Україні з використанням потужної допомоги та досвіду держав-членів ЄС. Орієнтиром у таких змінах може бути Рекомендація Ради ЄС від 9 червня 2022 р. щодо Стратегії ЄС стосовно прав дитини з особливим акцентом на захист прав дітей у кризових або надзвичайних ситуаціях. Зазначені

рекомендації були розроблені у відповідь на російську агресію та сприяють співпраці України з країнами ЄС щодо захисту українських дітей від вербування до збройних сил, торгівлі людьми, незаконного усиновлення, сексуальної експлуатації та розлуки з їх родинами, з наголосом на те, що кожна дитина в Європі та в усьому світі має користуватися однаковими правами та жити без будь-якої дискримінації та залякування.

Наслідки війни, з якими зіткнулася Україна, дають поштовх до необхідності зміни акцентів у державній політиці щодо захисту прав дітей, а саме переходу від зосередження на окремих проблемах та групах вразливих дітей до комплексного підходу захисту дітей, який поставить на перше місце права та інтереси дитини, що мають братися до уваги при плануванні розвитку країни і усіх сферах діяльності.

Розбудова майбутнього дітей в Україні вимагає міжвідомчої координації усіх органів державної влади і місцевого самоврядування та громадськості.

Комплексний підхід гарантуватиме, що всі основні суб'єкти та системи – соціальний захист, освіта, охорона здоров'я, правосуддя, громадянське суспільство, громада та сім'я працюватимуть узгоджено для запобігання порушенню дітей. ЮНІСЕФ визначає, що комплексний підхід закладається у самому визначенні системи захисту дітей як сукупності законів, політик, нормативно-правових актів та послуг, необхідних у всіх соціальних сферах, особливо у сфері соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я, безпеки та правосуддя, для запобігання та реагування на ризики, пов'язані з вірогідністю порушення прав дітей.

Україна нині має усі шанси сформувавши єдину, цілісну ефективну державну сімейну політику із системою захисту прав дитини завдяки потужній міжнародній підтримці, напрацьованим до війни дієвим практикам підтримки дітей та сімей, які можуть бути поширені, за наявності послідовної політичної волі.

Громадська спілка «Українська мережа за права дитини» розробила проекти законів для вирішення порушення прав дитини внаслідок воєнних дій.

Коаліція українських громадських організацій, що опікуються питаннями захисту прав постраждалих внаслідок війни, представила для держави дорожню карту на 2023 рік з 10 пріоритетних кроків у сфері захисту прав людини. Кілька з них спрямовані на захист прав дітей. Зокрема пропонується спростити процедуру видачі документів для українців, що перебувають в окупації. Це необхідно тому, що, як пояснює координаторка Громадської організації «Донбас SOS» В. Артемчук, тисячі сімей, які мають дітей, народжених в окупації, вимушені відмовлятися від українського свідоцтва про народження дитини, бо його складно або неможливо оформити через судову процедуру його отримання. Тому таку процедуру потрібно зробити адміністративною та позасудовою. За словами директорки з адвокації Центру прав людини ZMINA А. Луньової, відсутність українських документів позбавляє цих людей права претендувати на отримання статусу постраждалих від війни.

Правозахисники також закликають владу забезпечити ефективний механізм евакуації цивільного населення під час воєнного стану, виступають за проведення потужної інформаційної кампанії для людей у небезпечних зонах. Вони наголошують на важливості запровадження механізмів обов'язкової евакуації дітей, чиї батьки відмовляються евакуюватися з особливо небезпечних районів ведення бойових дій. Наголошують юристи й на необхідності створення дієвого механізму підтвердження освітніх кваліфікацій для тих, хто здобував освіту на ТОТ.

Крім того, українські правозахисники обурені ситуацією з усиновленням примусово депортованих українських дітей у РФ, де процес усиновлення відбувається згідно судового рішення про передачу дітей у прийомну сім'ю. При цьому змінюється прізвище, ім'я, можуть змінити й інші персональні дані. І, коли з'явиться можливість повернути тих дітей, важко їх буде знайти, бо вони фактично будуть анонімізовані. Це, підкреслив виконавчий директор Української Гельсінської спілки з прав людини О. Павліченко, є воєнним злочином. Це явне порушення 4 Женевської конвенції щодо захисту цивільного населення в умовах воєнного конфлікту. Створення ефективного механізму припинення цього правопорушення потребує розгляду на рівні Генеральної асамблеї ООН, вважають правозахисники.

Ситуація із захистом прав дитини в Україні сьогодні складна. Звіт нашої держави у серпні 2022 р. у Комітеті ООН у Женеві про виконання норм Конвенції про права дитини це засвідчив. Державі необхідно створити дієву систему захисту прав дитини, що відповідатиме міжнародним нормам і реалізовуватиме принцип найкращих інтересів дитини. Це має бути комплексна політика, яка поширюється на всі сфери, охоплені Конвенцією про права дитини, і на основі якої розробити як короткострокову, так і довгострокову стратегії і план дій з необхідними елементами для їх застосування, що мають бути підкріплені достатніми людськими, технічними та фінансовими ресурсами. Україні, зокрема, рекомендували вжити заходів для посилення своєї системи збору даних, на основі яких мають прийматися управлінські рішення. Вжити всіх заходів для систематизації підготовки всіх фахівців, які працюють із дітьми і для дітей, активізувати зусилля з надання необхідної підтримки та ресурсів для зміцнення інституту сім'ї. Створити спеціалізовані дитячі судові установи і процедури з достатніми людськими, технічними та фінансовими ресурсами, призначити спеціалізованих суддів у справах дітей і забезпечити, щоб такі спеціалізовані судді проходили відповідну підготовку стосовно правосуддя щодо дітей.

Це дуже велика і важлива робота. І заходи, які зроблені до цього часу, є першими кроками на шляху до створення дієвої системи захисту прав дітей в Україні (*Статтю підготовлено з використанням інформації таких джерел: Верховна Рада України: Офіційний вебпортал парламенту України (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2858-20#Text>;*

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41280>;
<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1638051>;
<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7087&conv=9>;
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text>); **Міністерство юстиції України** (https://minjust.gov.ua/m/str_19188);
<https://minjust.gov.ua/news/ministry/oleksandr-banchuk-proviv-zustrich-z-kerivnitseyu-yunisef-v-ukraini>); **Міністерство соціальної політики України** (<https://www.msp.gov.ua/news/21987.html>); **Сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини** (https://ombudsman.gov.ua/news_details/ukrayina-zvituye-pro-vikonannya-konvenciyi-oon-pro-prava-ditini);
https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/verhovna-rada-ukrayini-rozmezhuvala-funkciyi-derzhavnih-i-miscevih-organiv-u-spravah-ditej;
https://ombudsman.gov.ua/news_details/predstavnik-upovNovazheNogo-z-dotrimannya-prav-ditini-ta-simyivzyala-sogodni-uchast-u-mizhнародNmu-kruglomu-stoli-zahist-prav-ditej-ta-molodi-v-umovah-vijni;
https://ombudsman.gov.ua/news_details/ombudsman-dmitro-lubinec-obgovoriv-doderzhannya-prav-ukrayinskih-ditej-z-mizhнародnimi-partnerami;
https://ombudsman.gov.ua/news_details/v-odesi-vidbulasya-robocha-zustrich-shchodo-problemnih-pitan-zahistu-prav-ditej-pid-chas-diyi-voyenNogo-stanu;
<https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/finalkoordinatsiiniishtabzpitanzakhistupravditinivumovakh.pdf>); **Офіс Генерального прокурора** (https://t.me/pgo_gov_ua/9316); **портал LEXINFORM.COM.UA** (<https://lexinform.com.ua/zakoNdavstvo/nevidkladnih-zahody-z-tymchasovogo-vlashtuvannya-dytyny-vzhvatymut-u-vypadkah-zatrymannya-abo-trymannya-pid-vartoyu-yiyi-batkiv/>); **Юридична практика** (<https://pravo.ua/zakhyst-prav-ta-interesiv-dytyny-u-razi-zatrymannia-abo-trymannia-pid-vartoiu-ii-batkiv-parlament-vnis-zminy-do-kryminalNho-zakoNdavstva/>); **Право в умовах війни** (<https://law-in-war.org/zatrymannya-batkiv-shho-robyty-z-dytyNyu/>); **Інформаційний портал «Юридичний факт»** (<https://www.yurfact.com.ua/fakty/Nva-spetsializatsiia-suddiv-iz-rozhliadu-sprav-shchodo-ditei-zakoNprojekt>); **Закон і Бізнес** (<https://zib.com.ua/ua/154740.html>); **Асоціація правників України** (<https://uba.ua/ukr/news/9451/>); **Децентралізація** (<https://decentralization.gov.ua/news/15280>); **РБК-Україна** (<https://www.rbc.ua/ukr/news/shulyak-rasskazala-rada-planiruet-zashchitit-1659027722.html>); **Українська правда** (<https://life.pravda.com.ua/columns/2022/07/30/249794/>);
<https://life.pravda.com.ua/society/2022/09/10/250393>); **Судова влада України** (<https://court.gov.ua/press/news/1357815/>); **Національна школа суддів України** (<http://nsj.gov.ua/files/1673964905%D0%86%D0%90%D0%97%20%D0%9D%D0%A8%D0%A1%D0%A3%20%D0%B7%D0%B0%202022%20%D1%80%D1%96%D0%BA-1.pdf>); **Координаційний центр з надання правової допомоги** (<https://legalaid.gov.ua/Nvynyuvnalni-policzejski-doluchatymutsya-do-realizaciyi-programy-vidNvNogo-pravosuddya-dlya-nepovNolitnih/>); **Асоціація**

адвокатів України (<https://www.uaa.org.ua/Novyny/Novyny-partneriv-aaui/stattya-droblyazko-kateryny-yurystky-amber-law-company-advokatky-magisterky-prava/>)
Фундація DEJURE(<https://dejure.foundation/tpost/984dj33er1-yak-derzhava-vdoskonalyu-protseduru-usin>); Електронне наукове видання («Аналітично-порівняльне правознавство» <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261617/258040>); Українське радіо (<http://nrscu.gov.ua/news.html?newsID=98849>); Теорія та практика протидії злочинності в сучасних умовах: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21 жовтня 2022 року)/упор.ЛВ Павлик, УО Цмоць. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 404 с (<http://www.ndeks.lviv.ua/pdf/176.pdf>); Проєкт Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Захист прав дітей та повернення дітей, які тимчасово переміщені за кордон» (<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/protection-of-childrens-rights-and-return-of-children-temporarily-displaced-abroad.pdf>); Zmina.info (<https://zmina.info/articles/geNocydalna-vijna-putina-10-priorytetnyh-krokv-yaki-dopomozhut-postrazhdalym-vid-vijny-i-okupacziyi-gromadyan/>); Українська Гельсінська спілка з прав людини (<https://helsinki.org.ua/articles/putin-pryumav-osoblyvi-rishennia-po-vidNshenniu-do-ukrainskykh-ditey-aksana-filipishyna-pro-deportatsiu-nepovNlitnikh/>); ZN.UA (<https://zn.ua/ukr/SOCIUM/prava-ditini-v-ukrajini-ne-dlja-halochki.html>).